

Egy elfelejtett jószolgálati folyóiratról

Hetven esztendeje szűnt meg a *Jugoslovensko-mađarska revija*

„Nagy jövőt jószolok Csuka Zoltán folyóiratának, melynek különben magam is munkatársa vagyok.”

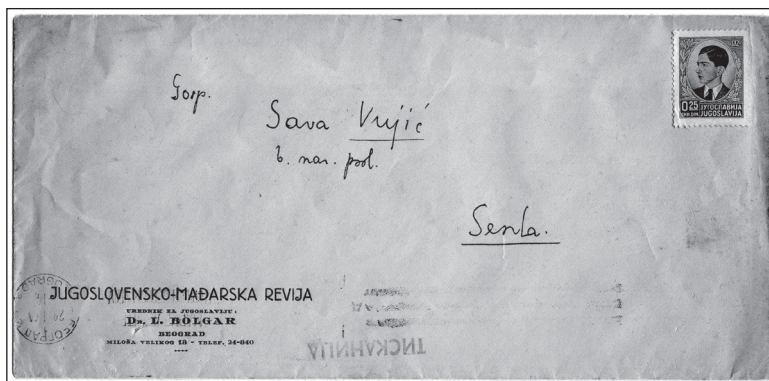
(Svetislav Stefanović, 1940)

Valamikor az elmúlt évszázad hetvenes vagy nyolcvanas éveiben, még boldog és romantikus antikváriumjáró korszakomban, amikor Újvidéken még csak egy antikvárium létezett (a Szerb Matica földszintjén, amikor a jugoszláviai magyar kultúra megszállottjai még csinos gyűjteményt vásárolhattak össze irodalmunk két háború közötti időszakának könyveiből és folyóirataiból, sőt olyasmi is fölbukkanhatott, mint például Juhász Gyula 1907-ben Szegeden megjelent vékonyka verseskötete a költő saját kezű aláírásával, szóval az egyik ilyen turkáló délutánon került birtokomba egy levél, amely valamelyik megszerzett könyvben lapult. Ha jól emlékszem rá, akkor még e csodálatos birodalomban dolgozott egy Pataki Margit néni nevű, megöregedett és elszáradt, fáradt mosolyú öregasszony, aki ismerte a magam (és nyilván mások) becsavarodott könyvmániáját, és néha szót is váltott velünk. Természetesen tudta, hogy a megvett kiadványban ott lapul a levél, de nem csinált belőle kérdést: azt is elvihettem a könyvvel együtt.

Arról természetesen külön színes esszét lehetne írni, hogy az antikváriumi zsákmányokban mi minden szokott meglapulni. A század eleji kiadványokban még békebeli koronás bankó is ottfelejtődhetett, esetleg az újvidéki közkörház sebész főorvosának receptömbjéből kitépett lapon valamelyik (irigyelt?) székesfővárosi egyetemi adjunktus kolléga pontos postai címe, netalán a századforduló divatos gyógyitalának, a világos Marty Cognac Médicinálnak patikából származó szórólapja a konyakosüveget átölelő nagy szakállú, kezében stampedlit tartó s kisujját kackiásan kigörcbítő törpével.

A levél, amely birtokomba került, már első pillantásra is adaléknak ígérkezett a jugoszláviai magyar irodalom két világháború közötti idősza-

kához, amellyel, akkor már végzett irodalom szakos bölcsészként, majd foglalkozni fogok. (Akkor még nem tudtam, hogy egy naiv bölcsész későbbi pályáját nem csupán a nagy elképzelések, hanem más erők is befolyásolhatják, s nem is mindig sajnálatos módon.) A levél szabályos, nyilván a kor kereskedelmi levelezési szabványainak megfelelő hosszúságú fehér borítékban volt. A postára adás idején bizonyára hófehér lehetett, megelégszor azonban már erősen megsárgult állapotban s jócskán elpiszkolódva. Mai állapotában, hetvenegy esztendő után, tovább sárgult, bár az utóbbi néhány évtizedet iratgyűjtőben lapulva töltötte.

A boríték hosszanti részének bal alsó sarkában, nyilván a kor szokásainak megfelelően, ott szerepelt a szabályos cégjelzés:

JUGOSLOVENSKO-MAĐARSKA REVIIJA

Urednik za Jugoslaviju:

Dr. L. BOLGAR

BEOGRAD

Miloša Velikog 18. Telef. 24-840

Postára dobott levélről van szó; szabályosan, a felső jobb sarokban ott van az ifjú Péter királyt ábrázoló 025 dináros postabélyeg. Hogy a postát megjárta, két postai bélyegző is bizonyítja: a boríték elülső oldalán ott van a belgrádi posta nyilván gépi bélyegzőjének lenyomata, a körbélyegzőt más szöveg és hullámvonal is követte, ezek azonban ma már olvashatatlanok, mivel a boríték fordítva került a pecsételő készülékbe: nem a postabélyegre, hanem a boríték aljára, részben a fentebb bemutatott cégjelzésre került a pecsét lenyomata. Ugyanott olvasható a Nyomtatvány (Tiskanica) gumibélyegző piros színű lenyomata is. A levél címzettje Sava Vujić volt népképviselő, Zenta. (Természetesen szerbül: Gosp. Sava Vujić, b. nar. posl. Senta.)

Mint ahogy az általában lenni szokott postát megjárt levelek esetében, a körpecséten a Belgrád felirat (szerbül) cirill betűs és latin betűs

változatban is jól olvasható, a bélyegző kelte azonban nem, legalábbis nem teljes egészében. A feladás napját jelző 29-es szám elég jól kiolvasható, a hónap és az esztendő azonban bizonytalan. Ennek ellenére a feladás dátuma mégis pontosan rekonstruálható, mivel a boríték hátoldalán ott van a fogadó posta, Zenta körpecsétje is. Ennek a kézipecsétnek lenyomata is hiányosan maradt meg, ezúttal azonban ugyancsak rekonstruálható módon a városnév a hiányos, a dátum azonban biztosan kikövetkeztethető. A Senta felirat latin betűs részének pontos lenyomata egy betű nélkül pontosan megvan, a dátumból pedig a nap és a hónap, valamint az esztendő egy része. Megfelelő nagyítással tanulmányozva az adatokat, megállapítható, hogy a levél 1940. március 30-án ért Zentára, amit alátámaszt a boríték elülső oldalán olvasható 29-es jelzés és az 1940-es esztendő, ugyancsak nagyítással kikövetkeztethető, halvány lenyomata. A levelet tehát 1940. március 29-én adták fel a belgrádi postán, s másnap már Zentán kézbesítették a címzettnek. Mint majd a későbbiekben látható lesz, a kikövetkeztetett dátumokat a borítékban levő levél tartalma és a folyóirattal kapcsolatos adatok is alátámasztják.

A borítékban egy A4-es formátumúnál mintegy 4,5 centiméterrel hosszabb, elég rossz minőségű, ma már megbarnult papírlapra nyomott mimeografált szöveg lapult, rajta két, tintával írt autográf aláírással. A tinta színe mára már mindkét aláírás esetében megbarnult, tehát nem tudni, hogy a két aláíró – Bolgár László és Csuka Zoltán – 1940-ben milyen színű tintát használt. Mivel a levél címzése megegyezik Bolgár László kézírásával, megállapítható, hogy a folyóirat belgrádi – jugoszláviai – szerkesztőjeként ő küldte a levelet a címzettnek, s nyilván másoknak is, hisz nem személyre szóló, kézzel vagy géppel írt levélről van szó, hanem gépi sokszorosítványról, amelyet saját kezű aláírással hitelesítve postáztak a megcélzott személyeknek. A birtokomba került levél címzettje volt országgyűlési képviselő, a levél kézbesítése előtt nem sokkal még Zenta polgármestere volt. Ezeknek az adatoknak fényében nagyon valószínű, hogy az azonos tartalmú – sokszorosított – levelet hasonló fajsúlyú, országos vagy lokális politikához közel álló személyekhez intézte a két aláíró. Hogy a célba vett személyek között voltak-e szerb írók, szerkesztők és művészek is, nem tudjuk, hisz a *Jugoslovensko-madžarska revija* című folyóirat teljességgel feldolgozatlan, s ezen belül tervezett terjesztésének, előfizető-torborzó akcióinak ügyéről ebben a pillanatban nem tudható semmi.

A cirill betűs sokszorosított levél – állapítható meg hetven esztendő távlatából – nagyon fontos és magyar–délszláv kapcsolattörténeti szempontból figyelemre méltó elképzeléseket és célkitűzéseket tartalmaz. Teljes szövegének magyar fordítása az alábbi, a teljes eredeti szerb szöveg olvasható a közleményemhez mellékelte hasonlóan:

Поштовани господине,

Ових дана изашао је у Будимпешти први број новог часописа "Југословенско – мађарска ревија." Часопис излази четири пута годишње на српско – хрватском језику и сваки поједини број имаће најмање 80 страна.

Циљ овог часописа, који уређује долепотписани, који је, као што је познато, још 1933 године у Будимпешти покренуо часопис "Латхатар" са жељом да на тај начин допринесе југословенско – мађарском културном зближењу.

"Југословенско – мађарска ревија" објављује и објавиће студије и чланке најпознатијих југословенских и мађарских културних радника не само о потреби и о значају југословенско – мађарског зближења, већ и о свим оним питањима и моментима који могу да што корисније допринесу овом зближењу. Тако ће часопис објављивати студије и чланке из даље и ближе прошлости, о заједничкој сарадњи Срба и Хрвата и Мађара, објављујући и документа и чињенице које су више мање познате, а још више чињенице и документа која су заборављена, а која, као што ће се видети, у правој светлости указују на југословенско – мађарску сарадњу у прошлости.

Часопис ове врсте намеће се данас као потреба. Да би били у могућности да наставим, што преданије ово корисно дело на зближењу потребно је да му осигурамо излажење. Због тога апелујемо на вас, уверени да ћете нам својом претплатом омогућити редовно излажење листа.

D. L. Bolgar.

Уредник за Југославију

Zoltan Csicsa

Одговорни уредник

Адреса часописа за Југославију је следећа:
Др. Ладислав Болгар, Милоша Великог бр. 10, Београд.

„Tisztelt uram,

ezekben a napokban jelent meg Budapesten a *Jugoslovensko-madžarska revija* új folyóirat első száma. A folyóirat évente négyszer jelenik meg szerbhorvát nyelven, minden egyes szám legkevesebb nyolcvanoldalas lesz.

Ennek a folyóiratnak célja, melyet alulírott szerkeszt, aki, mint az közismert, még 1933-ban megindította Budapesten a *Láthatár* című folyóiratot azzal az óhajjal, hogy ily módon hozzájáruljon a jugoszláv–magyar kulturális közeledéshez.¹

A *Jugoslovensko-madžarska revija* közli és közölni fogja a legismertebb jugoszláv és magyar művelődési szakemberek tanulmányait és cikkeit

¹ A levélnek ez a rövid bekezdése az eredetiben is kívánnivalót hagy maga után. Mintha kissé hevenyészett fogalmazású lenne a szerb eredeti is. Lásd a mellékelt hasonmást!

nemcsak a jugoszláv–magyar közeledés szükségességéről és jelentőségéről, hanem mindazokról a kérdésekről és mozzanatokról, melyek minél gyümölcsözőbb módon hozzájárulhatnak ennek a közeledésnek ügyéhez. Ennek megfelelően a folyóirat tanulmányokat és cikkeket fog közzétenni a távolabbi és közelebbi múltból, a szerbek, horvátok és magyarok együttműködéséről, közölni fog többé vagy kevésbé ismert dokumentumokat és tényeket s még inkább elfelejtett dokumentumokat és tényeket, amelyeknek alapján igazi fényben válik láthatóvá a jugoszláv–magyar együttműködés a múltban.

Az ilyen célú folyóirat napjainkban szükségletként merül fel. Hogy minél odaadóbban tudjuk folytatni a közeledés érdekében kifejtett hasznos munkát, szükség van arra, hogy lehetővé tegyük megjelenését. Ezért fordulunk önhöz abban bízva, hogy előfizetésével lehetővé teszi a folyóirat rendszeres megjelenését.

Dr. L. Bolgár
Jugoszláviai szerkesztő

Zoltan Csuka
Felelős szerkesztő

A folyóirat jugoszláviai címe:
Dr. Ladislav Bolgar, Miloša Velikog br. 18, Beograd.”

Érdekes módon a levél keltezetlen, tehát ebben a pillanatban mindössze postára adásának dátuma vált megállapíthatóvá (1940. március 29.), a levél keletkezésének időpontja nem. A levél elején említett időpont (a napokban jelent meg a JMR első száma) nem vehető kétségnek, hiszen a JMR 1940-es második számában a magyar lapszemlében az olvasható, hogy a *Magyar Út* című lap 1940. február 1-jén megjelent számában már hírt adott a folyóirat első számának megjelenéséről. Ebből következően a JMR első száma (1940/1.) már januárban elhagyta a sajtót. Mint majd a későbbiek során látható lesz, nem csupán ez az apróság tűnik problematikusnak a folyóirat kapcsán. Alapjában véve a *Jugoslovensko-madžarska revija* egész megjelenése, jugoszláviai terjesztése, jugoszláviai recepciója is feltáratlan, napjainkban is alig tudunk róla megbízható adatokat.

A bemutatott levél birtokában és tartalmának ismeretében az elmúlt évtizedekben többször fölmerült előttem, hogy valamit kellene kezdeni vele, hisz a benne olvashatók erre érdemesítik. Pusztán közlését azonban nem véltem elegendőnek magának a folyóiratnak ismerete nélkül, amellyel kapcsolatos. Úgy véltem, hogy tágabb összefüggésbe helyezve kellene róla szólni. Egyáltalán az volt az alapvető kérdés, hogy valóban létezett-e a *Jugoslovensko-madžarska revija*, a biztosra vehető első száma megjelenésén

kívül voltak-e további számai, meddig jelent meg, s valóban teljesítette-e azokat a tervekét és elképzeléseket, amelyeket a bemutatott előfizető-torborzó levél felvillantott és ígért.

Arra már látatlanból is gondolni lehetett, hogy egy esztendővel Jugoszlávia német megtámadása, majd Szerbia megszállása, valamint a Délvidék egy részének magyar visszacsatolása után egy magyar–jugoszláv együttműködést és barátságot zászlajára tűző folyóiratnak 1941 tavasza után nem volt esélye. Addig azonban igen, legalábbis néhány folyóiratszám erejéig. A folyóiratról azonban nem tudtam semmit, számait nem láttam; kezemben nem jártak.

Egyetemi tanulmányaim során az újvidéki Bölcsészkar Magyar Tanszékén a jugoszláviai magyar irodalom tárgyat Bori Imre adta elő, később erről a tárgykörrel összefoglaló könyve is megjelent, több kiadásban is. Bori előadásai során természetesen beszélt Csuka Zoltánról, elsősorban mint költőről és műfordítóról, de megemlítette azokat a lapokat és folyóiratokat is, amelyeket maga indított és szerkesztett, vagy amelyeknek indításában és szerkesztésében részt vett. Ezeknek a lapoknak és folyóiratoknak sorában azonban a *Jugoslovensko-mađarska revija* neve nem hangzott el. Bori tanította a magyar–délszláv kapcsolattörténeti tárgyat is, de annak keretében sem hangzott el a kérdéses folyóirat neve, bár címe alapján éppen oda tartoz(hat)ott volna.

Ennek megfelelően *A jugoszláviai magyar irodalom története*² című könyve egyik kiadásában sem találok a kérdéses folyóirat nevével vagy tárgyalásával. Alig tartottam (és tartom) elképzelhetőnek, hogy Bori Imre ne tudott volna erről a folyóiratról, s Csuka Zoltán kapcsán akkor is megemlítette volna, ha tartalmi jegyeinél fogva csapnivalónak tartotta. Hogy miért nem, a válasz előttem ismeretlen.³

Tekintettel arra, hogy a jugoszláviai magyar irodalom, kultúra és művelődéstörténet lexikográfusai adataik egy részének forrásául Bori Imre könyveit használták, szinte azt lehetne mondani: nem meglepetés, hogy sem Kalapis Zoltán⁴, sem Gerold László⁵ kézikönyveiben sincs nyoma a *Jugoslovensko-mađarska revija* folyóiratnak. A dolog tehát egyre talányosabbnak látszott, közben néhány barátommal beszélgetve rájöttem, hogy

² Legutóbbi kiadása: BORI 2007.

³ A folyóiratról röviden szól s pár szóban ismerteti a benne megjelent írásokat is Pastýik László kézíratos magiszteri értekezésében: L. Pašćik: *Stvaralaćki doprinos Zoltana Čuke za upoznavanje južnoslovenskih književnosti u Mađarskoj*. Magistarski rad. Beograd, 1978.

⁴ Lásd: KALAPIS 2002. és KALAPIS 2003.

⁵ Lásd: GEROLD 2001.

egyesek tudnak róla, néhányan birtokolják is a folyóirat néhány számát vagy róluk készült fénymásolatot, tanulmányban, cikkben vagy másutt azonban nem találtam nyomát, hogy bárki is foglalkozott volna vele.⁶ Mindezek után azon sem lepődtem meg, hogy a Szerb Matica által kiadott jugoszláv írói lexikon (*Leksikon pisaca Jugoslavije*) sem ismeri a folyóiratot, még Csuka Zoltán kapcsán sem említik meg, külön pedig szintúgy. Mi lehet tehát az oka, hogy a jugoszláviai magyar irodalomhoz is tartozó, bár szerb nyelvű, folyóiratról ennyire egyöntetű a hallgatás? (Bolgár Lászlóról, a folyóirat jugoszláviai szerkesztőjéről annyit tudunk, ami *Nagy Csaba* lexikonában olvasható. Lásd: *A magyar emigráns irodalom lexikona*, Budapest, 2000. 117–118.) Adva volt tehát a feladat, melyet a bemutatott levél kapcsán magam elé tűztem: utánajárni a *Jugoslovensko-mađarska revija* folyóirat ügyeinek, és megtudni róla mindent, ami ma megtudható. S természetesen kézbe venni, ha az napjainkban megoldható.

Megemlíthető még, hogy a Harmat Béla által összeállított Csuka-bibliográfiában⁷ ugyan említés történik néhány cikkről, melyet Csuka a JMR valamelyik számában tett közzé, ám magáról a folyóiratról itt sem tudhat meg mást az olvasó. A bibliográfia elé Csuka Zoltánt bemutató dolgozatot írt Czine Mihály, ebben a szövegben írja a következőket: „A legtöbb szellemi kapcsolatot a jugoszláv kultúrával sikerült teremtenie; *A Láthatár* anyagának jó része a *Jugoslovensko-mađarska revijában* – a *Jugoszláv–Magyar Szemlében* – is megjelent. Csuka Zoltán tudta: a magyarok és délszlávok közötti kapcsolatok már sok századosak, s történelmi feladat megismerni egymást s testvérkezet nyújtani egymásnak. A sorsközösség nemcsak a fájdalmas múlté: a tragikus jelené is.”⁸

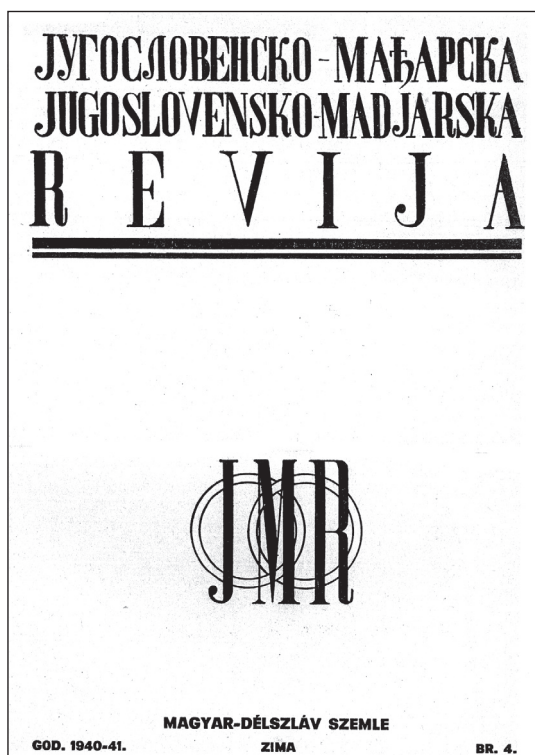
Hogy Czine elolvasta-e a JMR megjelent számait, nem tudható. A későbbiek során az általam bemutatandó számok alapján lehet majd erről bármit mondani, ehhez azonban ismerni kellene a *Láthatár* évfolyamait, amelyek 1933-tól jelentek meg, s errefelé teljes számban elérhetetlenek. Nem valószínű, hogy a JMR (ma már tudjuk: összesen megjelent öt száma) közölni tudta volna a *Láthatár* anyagának jó részét. (1944-ig jelent meg.)

Meglepőnek kell tekintenünk azt a tényt is, hogy Páll Sándor, aki alapjában véve két (anya)nyelvű oktatója volt az újvidéki Bölcsészkarnek, s szerb nyelven tanította a délszláv–magyar kapcsolatok tárgyát, s azokban a dolgozataiban, amelyek érintkeznek az időszzakkal, amikor a JMR

⁶ Leszámítva a 3. jegyzetben említett kéziratot dolgozatot.

⁷ HARMAT 1982.

⁸ Ugyanott 20.

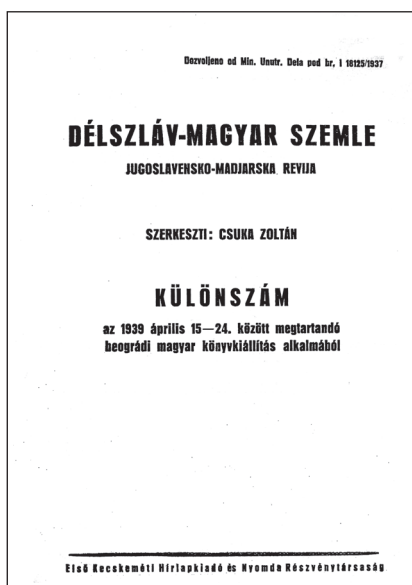
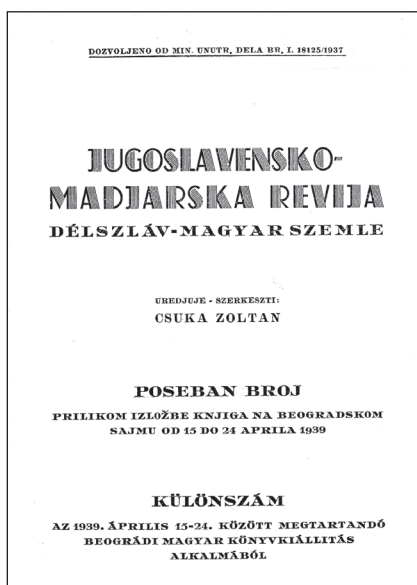

megjelent (1940–1941), nem tesz említést erről a folyóiratról.⁹ Említeni lehetne más jugoszláviai magyar kutatókat is, akik valamelyik feldolgozott témájuk kapcsán említhették volna a *Jugoslovensko-madžarska revija* valamelyik közleményét, ám ezt nem tették. Arra gondolok tehát mindennek kapcsán, hogy nyilván nem ismerték a folyóiratot, valószínűleg nem is hallottak róla, vagy más okból.

Mindezek ismeretében számomra a meglepetés erejével hatott, hogy több szerbiai közönyvtárban (Szerb Nemzeti Könyvtár – *Narodna biblioteka Srbije*, Egyetemi Könyvtár – *Univerzitetska biblioteka*, Belgrád, valamint: a Szerb Matica Könyvtára – *Biblioteka Matice srpske*, Újvidék) a *Jugoslovensko-madžarska revija* teljes(nek vehető) évfolyamai elérhetőek. Mindezt a fentebb felsorolt szerzők nem tudták volna?

Többszöri nyomozás után jutottam csak el az említett újvidéki könyvtárig, pedig csak maradni kellett volna a megszokott módszer mellett: át kellett volna lapozni a Szerb Matica Könyvtárának jól bevált cédulakataló-

⁹ Lásd: PÁLL 1986., de a Csuka által szerkesztett kiadvány, *A visszatért Délvidék* (1941) kapcsán írt dolgozatában sem: PÁLL 2009. 283–297. A dolgozat 2001-ben íródott, s 2003-ban jelent meg először.

gusát. A szolgálatkész „maticás” alkalmazottak segítségével kikért JMR-évfolyamok további meglepetéssel szolgáltak: a feltételezett két évfolyam (1940–1941) helyett a folyóirat 1939-es számait is kézbe vehettem. Ezzel tehát elérkeztem odáig, hogy az 1940 márciusának legvégén postázott előfizetés-toborzó levélben felsorolt virtuális célkitűzéseket szembesíteni tudtam a konkrét (megjelent) folyóiratszámok tartalmával. Az alábbiakban elsősorban erről számolok be, majd megkísérem Csuka vállalkozásának szembesítését a konkrét történelmi pillanat – utólag tudható – legfontosabb eseménysorával. Minderről már ezen a helyen (is) elmondható, hogy valóban heroikus vállalkozásról volt szó, amelynek adott pillanatban is aligha lehettek bármilyen esélyei. A dolgozatom elé illesztett mottó (Svetislav Stefanović szavai 1940-ben)¹⁰ ugyanezt vetíti előre, bár voltak páran akkor is, akik hittek abban, hogy a világháború idején is tenni kell (és lehet) valamit a magyar–délszláv közeledés érdekében.

A *Jugoslovensko-madžarska revija* című szerbhorvát nyelvű évnegyedes folyóiratnak, több közkönyvtár számon tartott példányai alapján egy teljes évfolyama (1940) és egy csonkán maradt évfolyama (1941) volt, egyetlen megjelent számmal. Mint már fentebb utalás történt rá, az újjévidéki Szerb Matica Könyvtára (*Biblioteka Matice srpske*) rendelkezik még két

¹⁰ Stefanović szavait idézi: GÁL 1940. Gál István Svetislav Stefanović nevét tévesen Stefan Stefanovicseként írja, a cikkben (voltaképpen interjúban) olvasható adatokból azonban tudjuk, hogy pontosan Svetislav Stefanovićről van szó. Az interjút felfedezte Pastyik László, a róla készült fénymásolatot is neki köszönöm.

Jugoslovensko-madžarska revija című (s *Délszláv–Magyar Szemle* párhuzamos című) nyomtatvánnyal, amely ugyan a poseban broj (különszám) jelzést viseli, de sem évszám, sem pedig egyéb jelzés nem avatja az 1940-es évszámmal indult szabályos évfolyam előzményének. A két különszám egyike a szerbül és magyarul is olvasható említett cím és számjelzés ellenére csak szerb nyelven közöl két hosszabb tanulmányt, Kozocsa Sándor áttekintését a magyar irodalom történetéről, különös tekintettel a 19. és 20. század irodalomtörténetére, valamint Bolgár László dolgozatát, amely a jugoszláv sajtó fejlődéstörténetét és aktuális helyzetét vizsgálja. Ezenkívül egy szerb nyelvű cikk az első belgrádi magyar könyvkiállítást mutatja be és méltatja, melyet a magyar külkereskedelmi hivatal rendez meg 1939 áprilisában a belgrádi árumintavásáron. Hogy a különszám ennek a könyvkiállításnak alkalmával jelent meg, azt az is aláhúzza, hogy a nyomtatványnak csaknem felét a kiállított könyvek katalógusa képezi Csuka Zoltán összeállításában. A katalógus eligazító szövege is kétnyelvű. Olvasható még a kiadványban ugyancsak mindkét nyelven egy rövid cikk, mely a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda történetét tekinti át, s bemutatja tevékenységét. Nyilvánvaló tehát, hogy a kiadvány a magyar könyvkiállítás szerb látogatóit célozta meg, s valamiféle tájékoztatásul szolgált a magyar irodalomról és a magyar könyvkiadás aktuális produkciójáról, de emellett külön hangsúlyt kaptak a magyar tudományosságot reprezentáló kiadványok, a 19. századi magyar irodalom és tudományosság eredeti kiadványai, valamint természetesen az Egyetemi Nyomda 19. századi cirill betűs szerb kiadványai is.

Ugyanez a kiadvány (különszám) megjelent magyar változatban is, nem minden tekintetben azonos tartalommal, szemmel láthatólag a könyvkiállítás magyar látogatói számára. Ennek a nyomtatványnak címe *Délszláv–Magyar Szemle*, s párhuzamos címében olvasható a *Jugoslovensko-madžarska revija*.

A két bemutatott nyomtatvány aligha tekinthető a *Jugoslovensko-madžarska revija* igazi folyóirat folyóiratszerű előzményének, inkább egyfajta árumintavásári alkalmi kiadványnak, melynek címével a szerkesztő Csuka Zoltán voltaképpen próbaballont bocsátott fel, mintegy előlegezve az egy év múlva (1940) valóban megindított igazi folyóiratot. (E nyomtatványoknak évszámjelzése sincsen, tartalommutatója sem készült, ezenkívül látszik, hogy utólag egybecsapott különböző nyomtatványokról van szó, melyeknek különben is egymástól független paginációja és papírja volt.) Megállapítható tehát, hogy ezek a kiadványok ugyan dokumentálhatják a jugoszláv–magyar közeledés egyik fontos mozzanataként megrendezett 1939-es belgrádi magyar könyvkiállítást, valószínűleg hasznosak is lehetnek a vásár szerb és magyar (?) látogatói számára, ám hetven esztendő

távtatából nézve inkább arra alkalmasak, hogy jól összeharják a jugoszláviai magyar irodalom-, művelődés- és sajtótörténet kutatóját, aki – mint fentebb már jeleztem – alig talál fogódzót a *Jugoslovensko-mađarska revija* folyóirat vizsgálata során.

Hogy a dolog még ennél is bonyolultabb, sőt: áttekinthetlenebb legyen, baráti szívességből kézbe vehettem a *Jugoslovensko-mađarska revija* egy olyan számát is, ami azt sugallja, hogy valamiféle folytatása is volt a JMR 1941/1-es, utolsóként megjelent számának (évfolyamának?). Magyar főcímmel (*Délszláv–Magyar Szemle*) és szerb párhuzamos címmel (JMR) tudok egy 1941. február, 2. szám jelzetű kiadványról is, amelynek paginációja a 25. lapon kezdődik (mi történt az első másfél ívvel?), s ugyancsak nincsen tartalommutatója. Ebben a nyomtatványban található egy bibliográfia a bukovinai székelyekről és a moldvai csángókról, Kázmér Ernő jugoszláv irodalmi krónikájának II. része a *Srpski književni glasnik* negyven esztendejéről, egy a négy világtájról szóló krónika, valamint gazdaságpolitikai, könyv- és sajtószemle.

Kázmér cikkének volt első része is, s az a virtuális 1941. januári 1. számban jelent volna meg? Ebben a pillanatban erre se adható válasz mindaddig, míg valahonnan elő nem kerül ez a valószínű folyóirat-utózmány.¹¹ Rengeteg tehát a dilemma a JMR körül még napjainkban is.

Ha a kései (mai) olvasó átlapozza és áttanulmányozza a JMR megjelent öt számát (a bemutatott előzményszerű nyomtatványok és a teljességgel bizonytalannak vehető folytatást leszámítva), bennük az alábbi témakörökkel foglalkozó vagy azokat érintő cikkek olvashatók: magyar történelem, magyar–délszláv történelmi kapcsolatok, művészettörténeti dolgozatok, elsősorban a magyarországi szerb építészeti emlékek ismertetése, néprajztudomány, magyar–délszláv folklórkapcsolatok, néhány vers a kortárs magyarországi szerb irodalomból, szerb műfordítású részlet klasszikus magyar irodalmi alkotásból (Madách), néhány tanulmány a magyar–délszláv művelődési kapcsolatokról, aktuális cikkek a magyar–jugoszláv politikai és kulturális közeledés eseményeiről, egymás irodalmi műveinek fordításait elemző dolgozatok, a közeledés szellemében tervezett kiadói tevékeny-

¹¹ Mint utólag konstatálhattam, legalábbis egy folyóiratszemle alapján, a tárgyalt „utózmánynak” valóban létezhetett 1941. januári száma is. A szemleíró Kisbéry János azonban elfelejtette közölni, hogy a folyóiratnak szerb nyelvű párhuzamos címe is volt (*Jugoslovensko-mađarska revija*). S állítólag ebben jelent meg Kázmér Ernő jugoszláv irodalmi krónikájának I. része, amelyben Milan Kašanin jugoszláv művésztől írt könyvét mutatja be. Ez a kétrészes krónika lehetett Kázmér utolsó megjelent dolgozata, hisz április elején eltűnt, mint arra utaltam ebben a dolgozatban. Kisbéry folyóiratszemléje a *Kalangya* magyar visszacsatolás előtti utolsó számában olvasható: *Kalangya, 10(1941) No 3. 202.*

ség ismertetései, bő magyar sajtószemle a közeledést reprezentáló pesti és belgrádi kulturális események sajtóvisshangjából, a magyar és jugoszláv politikai élet ide tartozó eseményeinek bemutatása, sokszor bőséges fényképanyaggal stb.

A felsorolt témakörök kapcsán néhány tanulmány: közlik Németh László *Híd a Dráván* című tanulmányát, Gunda Béla áttekintését a magyar néprajzi kutatásokról, Pável Ágoston cikkét a *Tragédia* szlovén fordításáról, Kardos Tibor dolgozatát Mátyás király korának kultúrájáról és délszláv vonatkozásairól, Hadrovics László elemzését az új szerb Madách-fordításról (Svetislav Stefanović 1940-ben megjelent könyvéről van szó), szerb részről Milan L. Popović cikkét a jugoszláv–magyar közeledésről, Boško Tokin fejtegetéseit ugyanerről, szerb történészek dolgozatait Mátyás király Duna melléki hadjáratairól, Nándorfehérvár 1521-es ostromáról és védelméről. Mi sem természetesebb, mint hogy a JMR munkatársai között ott találjuk a harmincas évek végén Belgrádban élő Kázmér Ernőt is, aki hosszú cikkben értekezik a Szkutari (az ő fogalmazásában: Szkadár) építésének legendájáról és összefüggéseiről a Kőműves Kelemenről szóló magyar népballadával. A dolgozat nem Kázmér komparatista vonzalmainak dokumentuma, hanem Svetislav Stefanović néhány esztendővel korábban írt kapcsolattörténeti tanulmányának (tanulmányainak) kissé amatőr módon elmesélt változata. Közzétett ezenkívül Kázmér egy adatgazdag áttekintést a *Kalangya* kilenc évéről is, amely bibliográfiai szempontból ma is hasznos közlemény. A JMR belgrádi krónikáiból arról értesülünk, hogy Kázmér 1940 folyamán a magyar–délszláv közeledés ügyét szolgáló belgrádi események és rendezvények rendszeres résztvevője, s ezeken általában előadásokat szokott tartani, természetesen szerb nyelven. Például előadta a Kőműves Kelemenről szóló komparatista dolgozatot is.

S itt egy pillanatra érdemes megállnunk. Kázmér Ernő belgrádi éveiről – az 1930-as évek második fele – alig tárt fel érdemlegeset eddig a jugoszláviai magyar irodalom története.¹² Azt eddig is tudtuk, hogy ezekben az években Kázmér gigantikus mennyiségű tanulmányt, cikket, ismertetést és beszámolót írt szerbül belgrádi lapok és folyóiratok számára, s még legalább ennyit magyarul a jugoszláviai magyar lapokban és folyóiratokban. (Lapozzuk csak át a *Kalangya* 1940-es évfolyamát, hogy ezt lássuk!) Mindennek részletes feltárása érdekelhetné például a belgrádi Hungarológiai Szak ambiciózus hallgatóságát, ugyanígy az újvidéki Magyar Tanszék valamelyik doktorandusát is. A JMR valamelyik krónikás beszámolójában

¹² Eddig legfontosabb forrásnak számított Kázmér Szirmai Károllyal folytatott levelezése abból az időszakból: KÁZMÉR 1975.

az olvasható, hogy Kázmér „mađarski pisac i publicista u Beogradu”, vagyis belgrádi magyar író és publicista. Irodalomtörténeti kutatásunk eddig nem tudta, hogy Kázmérnak ugyanebben az időben másik arca is ismeretes volt a jugoszláv fővárosban. Egy beszámoló, amely az 1933-ban megtartott dubrovniki PEN Kongresszus szerbiai részvevőit sorolja fel, említ egy íróat, akit így minősít: „česki lektor Ernest Kazmer”¹³, vagyis Kázmér Ernő cseh lektor. (Csuka Zoltán kongresszusi beszámolójában felsorolja a magyarországi, erdélyi, valamint a „délszlávországi kisebbségi” magyar írókat, akik ott voltak Dubrovnikban, Kázmér Ernőt azonban semmilyen minőségben nem említi, még a szlovenszkóiak között sem, akiknek távollétét azonban sajnálja. Ebben az elhallgatásban valószínűleg ott volt Szenteleky Kázmér elleni averziója is, legalábbis akkor, 1933-ban, hisz később a JMR hasábjain Kázmér több dolgozatát közölte.¹⁴) Ugyanaz a szerb forrás még egy – irodalomtörténetünk előtt ugyancsak eddig ismeretlen – adatot is elárul: „Krajem 1938. PEN je uzeo u zaštitu inostranog univerzitetskog lektora Ernesta Kazmera kome je posle nemačke okupacije Čehoslovačke, bio uskraćen boravak u Jugoslaviji.”¹⁵ Vagyis 1938 végén, Csehszlovákia német megszállásakor a külföldi egyetemi lektor Kázmért csaknem kiutasították az országból (Jugoszláviából), ám a PEN intervenciója eredményesnek bizonyult, s Kázmér tovább dolgozott a jugoszláv fővárosban. Nem sokáig – tehetnénk hozzá a túlélők utólagos jólérsétségével –, 1941-ben ugyanazok a megszállók, akik ezúttal Szerbiát okkupálták, Kázmért Belgrádban ugyancsak nem tolerálták, s a róla rendelkezésre álló adatok szerint a németek megszállta Pancsován látták utoljára, illetve Debelyacsán, ahol kiutazási engedélyért állt sorban. S innentől nyoma vész. Kázmért is a Pancsova közelében létesített jabukai zsidó koncentrációs tábor áldozatai között kell keresnünk? Ezt sem tudjuk ma még. Az embernek az lehet az érzése, hogy Kázmér hihetetlen munkabírással létrehozott cikktömege az 1930-as évek végén (különösen 1940-ben) a megsejtett vég jegyében született, hisz Kázmérnak már nem volt hová hazamennie sem, s ha sike-

¹³ PALAVESTRA 2006. 32.

¹⁴ Csuka kongresszusi beszámolója megjelent: *Kalangya 2(1933) No 6. 417–419*. Hogy Kázmér hogy került be a kongresszus szerb delegációjába, nem tudjuk. Arról azonban adatok vannak Szenteleky Kornél irodalmi levelezésében, hogy Kázmér nagy szorgalommal ügyködött a jugoszláviai magyar írók PEN Klubjának létrehozásában, ami Szenteleky erőteljes ellenállásába ütközött. Ez az egész kérdés még feltárássra vár, néhány jugoszláviai magyar író azonban ott volt a dubrovniki kongresszuson. Lásd ezzel kapcsolatban: SZENTELEKY LEV. 1943. 349–350. és 355–356. Kázmér Ernő abban az időben (1933) Zágrábban élt, ez a tény is talányossá teszi tagsági státusát a belgrádi (szerb) kongresszusi írói delegációban.

¹⁵ PALAVESTRA 2006. 52.

rült volna is magyar íróként a visszacsatolt Bácskába távoznia, előbb-utóbb ugyanaz a sors várt volna rá, mint többi hitsorsosára. Tehát Kázmér Ernő élete és életműve kutatása terén is van még sok tennivalónk, nemcsak a JMR ügyeiről tudunk elég keveset.

Visszatérve a JMR megjelent számainak tartalmi ismertetésére, mindenképpen meg kell említeni még egy adatot, amiről ez idáig ugyancsak nem vett tudomást a magyar–délszláv irodalom- és művelődéstörténeti komparatiztika. A folyóirat első számában Máté Károly (a lapban Dragutin Máté néven), a pesti Királyi Magyar Egyetemi Nyomda kiadóvezetője hírrül adja, hogy jugoszláv írók remekművei fognak magyar nyelven megjelenni a kiadónál. Közli, hogy kezdetnek tizenkét mű kiadását tervezik, köztük Sremac, Šenoa, V. Petrović, Crnjanski, Cankar, Nušić és mások könyveit. A meglepetés ezután következik. Eddig a kutatás úgy vélte, hogy ennek kezdeményezője is a minden lében kanál Csuka Zoltán volt¹⁶ (mint tudjuk, hasonló nyüzsgő figura volt Kázmér Ernő is), ám Máté félreértetlenül közli, hogy az 1939-es belgrádi magyar könyvkiállítás után kiadójában Pesten felkereste Svetislav Stefanović, s irodalomról beszélgetve javaslatot tett a jugoszláv irodalmak legjelentősebb alkotásainak magyar nyelvű fordítására és kiadására. Máté tudta, hogy Stefanović szerbre fordította Madách *Tragédiáját*, és ki is adatta, s abban állapodott meg vele, hogy megszervezi a fordításokat, és a műveket az Egyetemi Nyomda ki fogja adni. A JMR egyik későbbi számából tudjuk, hogy a tervezetre a legmagasabb helyről, Hóman Bálint kultuszminiszter részéről meg is történt a rábólintás. Ez az adat is azt bizonyítja, hogy Svetislav Stefanović szerepéről a magyar–délszláv közeledés és jószolgálat vonatkozásában sem ismerünk mindent. Utólag arra kell gondolnunk, hogy Stefanović szerteágazó költői, könyvkiadói, műfordítói, folklór-komparatiztikai s más tevékenységéről még ma sem tudunk eleget. Dolgozatainak, könyveinek teljes bibliográfiai feltárása is még adóssága a 20. századi szerb irodalomtörténetnek, sőt a magyar kapcsolattörténetnek is, hisz a JMR krónikarovataiból magam is olyan pesti Stefanović-interjúk adataira bukkantam, amelyet magam sem ismertem, a szerb irodalomtörténet pedig végképpen nem.

S ha már ezen e helyen is szóba került Svetislav Stefanović tevékenysége a jelzett időszakban, meg kell említeni azt a tényt, hogy a JMR részletet közölt első számában Stefanović Madách-fordításából (a dolgozatom előtti mottó utal is erre), a teljes fordítás 1940 őszén jelent meg Belgrádban. Erről a fordításról (a *Tragédia* harmadik megjelent szerb fordításáról) a JMR utolsó megjelent számában (1941/1.) Hadrovics László értekezik, azzal a szépséghibával, hogy a fordításkötet pontos bibliográfiai adatait nem közli.

¹⁶ HARMAT 1982. 20.

Ami az Egyetemi Nyomdánál tervezett tizenkét jugoszláv irodalmi alkotás magyar kiadását illeti, arról tudjuk, hogy nem sokkal a Jugoszlávia elleni német támadás, megszállás, valamint a Délvidék egy részének magyar visszacsatolása (a délvidéki hadművelet) előtt nem sokkal három kötet meg is jelent: Miloš Crnjanski *Örökös vándorlás* című regénye (akkor még csak az első kötet jelent meg eredetiben), Ivan Cankar *A szegénysoron* című regénye, valamint Slavko Kolar *Ítéletnap* című műve. Crnjanskit Csuka Zoltán fordította magyarra, Cankart Pável Ágoston, Kolar művét pedig Hadrovics László. A három mű közül a Crnjanski-kötet azért is érdekes, mert a szerb író a magyar kiadás számára külön kis önéletrajzi jellegű szöveget írt Utószó címen. Ennek az utószónak tónusa jól mutatja azokat a változásokat, amelyek a magyar–jugoszláv viszonyban a Trianont követő két évtized alatt lejátszódtak. Crnjanski Magyarországon, Csongrádon született, felnövekedésének és ifjúságának színhelye a magyar (bár többkultúrájú) Temesvár, amelyről ebben az 1941-es fuvolázó, egyébként Mussolini Rómájában keltezett írásban vall, voltaképpen nem meglepetés. A fiatal szélkakas Crnjanski kezdeti bakugrásai után ebben a szövegben egészen más hangot üt meg, mint korábbi, főleg a húszas években publikált sajtópolémiaiban. Az ifjú Crnjanski korábbi elképzeléseinek és álláspontjának tipikus példája az a sajtóvita, amelyet 1924-ben folytatott az ugyancsak Magyarországon született Todor Manojlovićtal, akinek a magyar irodalomhoz és Nagyváradhoz, Adyhoz stb. való kötődéseiről ezen a helyen nincs kedvem értekezni, mivel az (legalábbis azok előtt, akiket ez a kérdéskör érdekel) jól ismert. Az ifjontian vagdalkozó szerb költő Crnjanskit a jóval idősebb, magyar és európai műveltségű Manojlović úri és hallatlanul finom módon lepöccintette magáról, akár a tolakodó és erőszakos piaci legyet.¹⁷ Ez a Crnjanski fuvolázott aztán az *Örökös vándorlás* 1941-es pesti magyar kiadásának Utószavában, egyébként ennek a könyvnek első idegen nyelvű kiadásában, a magyarországi olvasó előtt.¹⁸

A JMR krónikás rovataiból arról is értesülhet az olvasó, hogy a magyar–jugoszláv közeledés jeleként a magyar irodalom fontosnak tartott műveit szerb kiadásban is fordítani és tervezni kezdték. Madách *Tragédiájának* a harmincas évek végén szerbül megjelent két kiadása (Jankulov – álnéven

¹⁷ Crnjanski újságcikke ma hozzáférhető: CRNJANSKI 1924., Manojlović szinte kivégzéssel felérő gyilkos válasza: MANOJLOVIĆ 1924. Az egész vitát, a megfelelő kontextus felvázolásával feldolgozta: CSORBA 1998. A két író sajtópolémiaját ugyancsak áttekinti: NENIN 2006. 144–150., utalva arra, hogy a két író sajtóvitáját a szerb irodalomkutatás általában elkerülte, ha e két cikkről írhatott volna.

¹⁸ A magyar–dél-szláv irodalmi kapcsolattörténet kutatói előtt jól ismert adatot a szerb olvasók számára írt cikkében először Páll Sándor mutatta be. E dolgozat magyar változata: PÁLL 1986.

kiadott – fordítása a bácskai ortodox egyházi jóval korábban megkezdett magánszorgalmú munkájának szép teljesítménye, s a *Kalangya* vállalkozásaként jelent meg Szabadkán 1938-ban, Svetislav Stefanović Madách-fordítása pedig ugyancsak egyéni affinitás eredményeként jött létre, s jelent meg Belgrádban 1940 őszén Stefanović egyik korábbi kiadójánál, a Cvijanovićnál). A kortárs magyar irodalomból Boško Tokin fordította szerbre Zilahy *Két fogoly* című könyvét a belgrádi Geca Kon kiadója számára, s mai könyvtári ellenőrzés alapján megállapítható, hogy a könyv 1941-ben meg is jelent két kötetben. Hogy ugyanebben az időben Zágrábban mely magyar író műve jelent meg horvát fordításban, annak egyszer érdemes lenne utánajárni. Mint ahogy azt Csuka János írja, Zágrábban korábban már megjelent horvátul Móricz és Zilahy több könyve is.¹⁹ Mivel ebben a dolgozatban többször szóba került Kázmér Ernő neve és sorsa, érdemes megemlíteni, hogy belgrádi tartózkodása és működése előtt Zágrábban élt és dolgozott. Ő ugyan jómagát nem tartotta magyarnak (mint írja egyik levelében Szirmai Károlynak 1938-ban: „én csehszlovákiai zsidó vagyok”)²⁰, ennek ellenére ott ügködött magyar művek horvát kiadása előmozdítása érdekében. Valószínűleg az ő kezdeményezésére, de mindenesetre az ő előszavával jelent meg (az öt nyomtatott lapnyi esszé nemcsak az íróról, hanem a kortárs magyar prózáról is szól!) Heltai Jenő *A 111-es szoba* című könyve.²¹ A könyv persze nem a 20. századi magyar próza csúcsa, hiszen a Szórakoztató Könyvtár (*Zabavna biblioteka*) sorozatban jelent meg, a könyv végén azonban hasznos ajánló jegyzék olvasható, amelyből megtudjuk, hogy 1932 – amikor Heltai könyve megjelent – előtt ugyanez a kiadó horvátul még a következő magyar szerzők műveit publikálta: Erdős Renée, Mikszáth Kálmán *Szent Péter esernyője*, Herczeg Ferenc, Bíró Lajos, Balázs Béla, Zilahy Lajos *Halálos tavasz*, Kosztolányi Dezső *Néró, a véres költő*, Zilahy Lajos *Valamit visz a víz*, Jókai Mór *A tengerszemű hölgy* stb. Erdős Renée neve még néhányszor felbukkan, ám látható, hogy Zágrábban a Trianon utáni évtizedben, még jóval a jugoszláv–magyar közeledés előtt (a harmincas évek második fele) számos magyar mű megjelent, köztük nem is utolsó könyvek. Mindez a magyar–horvát történelmi és művelődési kapcsolatok ismeretében természetesen érthető. A magyar–délsláv kapcsolatok vizsgálójának tehát egymás irodalmi alkotásainak kölcsönös fordításai és kiadása vonatkozásában is lehet még kutatnivalója.

Legvégül, ha a mai kapcsolattörténész elgondolkodik azon, hogy mely körülmények tették lehetővé, vezettek el egy olyan típusú folyóirat

¹⁹ CSUKA 1995. 474.

²⁰ KÁZMÉR 1975. 42.

²¹ HELTAI 1932.

létrehozásához, mint a *Jugoslovensko-madžarska revija*, arról röviden az alábbiakat lehetne elmondani. A Trianont követő mintegy húsz esztendő nem volt alkalmas a területe és lakossága tekintetében drasztikusan megcsonkított Magyarország és az utódállamként mesterségesen létrehozott Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (később: Jugoszláv Királyság) közti békes és elviselhető viszony (netán kapcsolat) kialakulásához. Ezt az összetett kérdéskört magyar és jugoszláv részről könyvek és tanulmányok sora vizsgálta a Trianont követő csaknem századnyi idő során. Természetes, hogy e hosszú időszak alatt általában egymásnak homlokegyenest ellentmondó elképzelések, összegeзések fogalmazódtak meg mindkét részről. Ami az összmagyarság és a délszláv államban rekedt magyarság sorsa és élete vonatkozásában tragédiának minősülő történelmi csapásként jelent meg, az délszláv szemmel egészen más hangsúlyt kapott: mintegy a történelmi elégtétel diadalaként fogalmazódott meg, a délszlávok évszázados törekvéseinek és várákozásának beteljesüléseként. (Hogy mindez mennyire merő vágyálomnak és gyermeteg illúzióknak bizonyult, szépen bizonyítja a jugoszláv állam előttünk lezajlott széthullása és az államalkotó nemzetek ugyancsak előttünk lezajlott véres és kegyetlen testvérháborúja, melynek következményei máig érvényes hatállyal vetültek ki a balkáni világra.) Mindezt még a legalapvetőbb vonatkozásaiban is összefoglalni nem ennek az áttekintésnek célja és feladata, mindössze arra szeretnék utalni, arra a néhány mozzanatra, ami megelőzte a JMR megjelenését.

Hogy a két ország korábban fagyos viszonyában az oldódás jelei mutatkoznak, tapasztalhatja a mai olvasó is, ha alkalma van belelapozni például a *Kalangya* harmincas évek utolsó harmadának évfolyamaiba. Azt tapasztalhatja, hogy korábban elképzelhetetlen témák is fölbukkannak például a jugoszláviai magyarság életével kapcsolatban. Beszámolók olvashatók jugoszláv énekkarok pesti bemutatkozó fellépéseiről (és természetesen sikereiről), magyar képzőművészek belgrádi kiállításairól, magyar könyvkiadók (és más magyar nemzeti intézmények) belgrádi könyvkiállításairól, délszláv színpadi szerzők pesti bemutatóiról, sőt egyik kései emlékezésben az is olvasható, hogy „A belgrádi egyetem bemutatta Madách: Az ember tragédiáját... Jankulov Vladisláv, az újvidéki szerb püspökség helynöke lefordította a Tragédiát szerbre.”²² Az idézet Csuka János könyvéből származik, az 1938-as esztendő jugoszláv–magyar kapcsolatait tárgyaló részből. A Jankulov fordításáról szóló adat közismert a kérdéskör kutatói előtt, a mű bemutatásáról szóló azonban titokzatos, más forrás nem támasztja alá. Mindenesetre 1938-ban nyilván Jankulov éppen akkor frissen megje-

lent szerb fordítása lehet a virtuális belgrádi bemutató tárgya. A harmincas évek végén, a felsoroltak mellett, más mozzanatok is alátámasztják a jugoszláv–magyar államközi közeledés tényét. Adatok szólnak arról, hogy különböző profilú magyar szakemberek, elsősorban egyetemi tanárok, tartottak előadást Belgrádban, szerb szakemberek pedig Pesten. Ezeket az adatokat olvasva a mai kutatót szinte zavarba hozzák a változatosság tényei, s valahogy mesterkéltnek tűnik ez az addig szokatlan összebörülés. Arra kell gondolni, hogy az Európában akkor formálódó nagy átalakulások aktualizálták elsősorban a közeledést és kapcsolatokat. Hogy ezekben az években milyen erők működtek a magyar–jugoszláv kapcsolatok mögött az európai nagypolitikában, annak egyik értelmezése olvasható Vuk Vinaver monográfiájában²³, s hogy ezek a kapcsolatok miként csapódtak le az akkori jugoszláviai magyarság mindennapi életében, a vele kapcsolatban alkalmazott jugoszláv kisebbségpolitikában, az itteni kisebbségi magyar iskolaügyben, kultúrában, lap- és könyvkiadásban stb., annak pedig a maga emlékei alapján adta sajátos áttekintését Csuka János.²⁴ De Vinaver és Csuka könyvei csak két példáját szemléltethetik a kérdéskör egyéni megközelítésének. Az állami szinten szorgalmazott és megvalósult közeledés mellett magyar részről és jugoszláv részről is fontosnak kell tekinteni azokat az egyéni szerepvállalásokat, amelyeket szerb részről Svetislav Stefanović, a JMR szerb munkatársai közül többen, magyar részről pedig

²³ VINAVER 1976. Előzménye: VINAVER 1971.

²⁴ CSUKA 1995.

(legalábbis ami a kulturális közeledés útjait és megvalósulásait illeti) elsősorban Csuka Zoltán, de itt is meg kell említeni a szegény nyomorult Kázmér Ernőt is, akinek identitása – mint fentebb utalás történt rá – egyik oldalhoz sem sorolja, sőt ezekben az években éppen jugoszláv állampolgárságot próbál megszerezni maga és családja számára, mivel csehszlovákiai állampolgársága az országgal együtt megszűnt. Kázmér a jugoszláviai magyar lapokban (és időnként pesti lapokban is!) a jugoszláv írókat és irodalmakat népszerűsíti, Belgrádban pedig (ahonnan éppen a kiutasítás réme fenyegette) a szerb lapokban és folyóiratokban többek között magyar irodalomról és magyar írókról is ír. (Nem sokkal korábbi zágrábi hasonló akcióit fentebb már említettem.) Érdeklődéssel várom a becskereki Várady Imre naplójegyzeteinek következő kötetét²⁵, hisz Várady Imre jugoszláv szenátor volt az itt említett időben, tehát az ő tapasztalatai és élményei valószínűleg sok mindenben árnyalják majd vagy jobban megvilágítják azokat az ismereteket, melyeket egyéb művek tanulmányozása útján szerezhetsz a kérdéskörrel foglalkozó.

Ha nagy vonalakban is, a túlságos leegyszerűsítés tényét is vállalva, alapjában véve a felsoroltak voltak valószínű keretei a *Jugoslovensko-mađarska revija* szerbhórvát nyelvű budapesti jószolgálati folyóirat megindításának 1940 legelején. Arról nem rendelkezem adatokkal, hogy Jugoszláviában a célba vett szerbhórvát anyanyelvű – nyilvánvalóan értelmiségi és politikus hajlamú közönség – miképpen fogadta a lapot. Miként maga a JMR, hasonlóképpen itteni recepciója is ismeretlen. A dolgozatom elején közölt előfizető-toborzó körlevél mindenestre sejtetni engedi, hogy előfizetői száma nem lehetett a kívánatos, bár akkor még csak az első szám jelent meg. Gondolom, az olvasót nem lepi meg az a tény, hogy ennek a dolgozatnak egyik „hőse”, a többször és több vonatkozásban emlegetett Kázmér Ernő volt az, aki a *Kalangya* hasábjain a folyóiratot bemutatta.²⁶ Igaz, Kázmér akkor éppen Belgrádban élt, ismereteink és Szirmai Károllyal folytatott levelezése²⁷ alapján ítélve kiterjedt kapcsolata volt az ottani értelmiségi, elsősorban írói körök egy részével, tehát nyilvánvalóan a lapot élőszóban is propagálhatta. Hogy szerbül is írt volna róla, azt feltárt bibliográfiája hiányában nem tudjuk megítélni. Az mindenestre beszédes adat, hogy az újvidéki Szerb Matica pesti alapítású patinás folyóirata, a *Letopis* sem 1940-ben, sem pedig 1941 elején, amikor Újvidék magyar visszacsatolása után megszűnt, nem adta

²⁵ Eddig megjelent: VÁRADY 2011.

²⁶ KÁZMÉR 1940.

²⁷ KÁZMÉR 1975.

jelét annak, hogy Csuka folyóiratát észrevette volna. Ez persze csak egy példa. Valószínű azonban, hogy a jugoszláv kormány „félhivatalosa”, a *Pravda*, vagy azok a lapok, ahová – utalásokból tudjuk – Kázmér is írt, a *Vreme*, a *Vidici*, a *XX vek* –, a *Srpski književni glasnik* legalább feljegyezték, hogy a JMR létezik, hisz a közeledés a két állam között akkor köztudott és széles körben szellőztetett irányelv volt, nem számolni vele akkor valószínűleg elképzelhetetlen volt. Arra is gondolni lehet, hogy az akkor ugyancsak Belgrádban élő Todor Manojlović, aki a közeledés szellemében Budapesten megrendezett egyik szerb zenei eseményt jó cikkben mutatta be az olvasónak a *Vreme* hasábjain, s ezt a cikket a *Kalanga* azonnal átvette magyar fordításban²⁸, ugyancsak ismerte a lapot, hisz korábban Csuka Zoltán munkatársa volt, amikor az *A centrifugális táncos* című könyvét magyarra fordította és Újvidéken kiadta²⁹, nyilván hírt adott róla a jugoszláv fővárosban baráti körében, legalább élőszóban. Mindezek azonban a „valószínű” kategóriába tartoznak; mindennek feltárása a belgrádi magyar szak hallgatóinak elképzelhető feladata lehetne, hisz a kérdéses szerb lapok és folyóiratok a belgrádi közkönyvtárakban megvannak, csupán kellő instrukciók ismeretében értő szemmel kellene azokat átlapozni, átolvasni és a szükséges adatokat rögzíteni.

Akkor még nem is említettem ennek a dolgozatnak másik, nem kevésbé fontos, sőt talán sokkal fontosabb „hősét”, Svetislav Stefanovićot, aki maga a harmincas évek derekától híve és tevékeny munkása volt a magyar–jugoszláv közeledésnek, munkásságának ezt az oldalát magam kísértem meg több ízben megvilágítani³⁰, ezenkívül éppen ennek a dolgozatnak mottójául idéztem egyik pesti beszélgetése alapján a JMR-val kapcsolatos mondatát³¹, szóval elképzelhetetlen, hogy a maga belgrádi köreiből ne ejtett volna szót a lapról, vagy ne írt volna le róla valamit, legalább a tény regisztrálásának szintjén. (Azt nem kívánom tovább überelni, hogy a tények bibliográfiai feltárásának hiányában milyen sok kérdésben vagyunk kénytelenek továbbra is a sötétben tapogatózni.)

A *Jugoslovensko-mađarska revija* első évfolyamának végén, 1940. december 12-én Belgrádban a magyar állam és a jugoszláv állam aláírja az örök barátsági szerződést. Hogy erről az örömteli eseményről tájékoztathasson, a JMR némi késéssel jelenik meg. Ezt követően 1941 elején még egy szám elkészül, s utána vége szakad az illúzióknak. Április 6-án

²⁸ MANOJLOVIĆ 1940.

²⁹ MANOJLOVIĆ 1931.

³⁰ JUNG 2009. és JUNG 2010.

³¹ GÁL 1940.

a német légi erő Belgrádot bombázza, megindul a Jugoszlávia elleni katonai hadjárat, melynek eredményeképpen a jugoszláv hadsereg rövidesen széthullik, illetve a katonaság egy része hadifogságba kerül. Április 11-én a magyar hadsereg is támadásba lendül, s megindul a Délvidék visszacsatolása érdekében a harci tevékenység. Tehát az örök barátsági szerződést követő négy hónap múlva a magyar–jugoszláv közeledés és az érte vállalt tevékenység okafogyottá vált, a JMR folyóiratnak nem is jelent meg több száma. Csuka Zoltán vállalkozását sutba vágta a történelem. A bácskai magyarság felszabadulásként érte meg a visszacsatolást, a szerbség idegen megszállásként. A Bánság a kezdeti bizonytalanság után német megszállás alá került, majd közigazgatásilag a nedíci szerb bábállam részévé vált. A bánsági magyarság helyzete tehát nem úgy alakult, mint a bácskaiaké.

Az a nagy jövő is, amit Stefanović egy esztendővel korábban jóslott Csuka Zoltán folyóiratának, illúzióknak bizonyult, hiába hitt benne – meggyőződésem szerint – Csuka és Stefanović is. Talán még mások is. Így lett vége a *Jugoslovensko-madžarska revija* folyóiratnak hetven esztendővel ezelőtt. És a folyóirat munkatársai egy részének is; kinek még abban az esztendőben (1941), kinek pár esztendő múlva, attól függően, hogy mi-féle vádak, kollaborációt akasztottak a nyakukba, milyen származásúak voltak. Az akkor elképzelt új európai világrend vagy a négy év múlva elképzelt másik világrend kinek a számára engedélyezett helyet a világban. Akiknek számára nem volt hely az új világban (1941-től kezdődően, de ugyanígy 1944-től kezdődően is), azokat könyörtelenül megsemmisítették a nemzetiszocialisták és a kommunisták is.

Irodalom

BORI Imre

2007 *A jugoszláviai magyar irodalom története*. Újvidék

CRNJANSKI, Miloš

1924 Uticaji mađarske kulture. In: *CRNJANSKI: Eseji i prikazi. Novi Sad, 1991. 43–45.*

CSORBA Béla

1998 „Szélmalmok dombján”. Miloš Crnjanski és Todor Manojlović vitája a magyar kultúrhatásokról a szerb irodalomban és művészetben. *Hungarológiai Közlemények 30(1998) No 1–2. 78–84.*

CSUKA János

74

1995 *A délvidéki magyarság története 1918–1941*. Budapest

GÁL István

- 1940 A dunai népek szellemi együttműködését sürgeti egy szerb író. Stefan Stefanovics, Shakespeare és Madách szerb fordítója nyilatkozik a Magyar Út-nak. *Magyar Út*, 9(1940) No 26. június 27. 3.

GEROLD László

- 2001 *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)*. Újvidék

HARMAT Béla

- 1982 *Csuka Zoltán. Bibliográfia*. Szentendre (Pest Megyei Téka 2.)

HELTAI Jenő

- 1932 *Soba 111*. Avanturistički roman iz velegradskog života. Prevela Giza Mamuzićeva. Predgovor Ernő Kázmér. Zagreb

JUNG Károly

- 2009 Egy szerb Madách-fordító elfelejtett magyar–délszláv kapcsolat-történeti kutatásai. Svetislav Stefanović és magyar kötődései. *Híd*, 73(2009) No 9. 42–68. és No 10. 49–79.
- 2010 A Fedics-jelenség külhoni recepciójához. A fiatal Ortutay szerb kapcsolatai nyomában. *Híd*, 74(2010) No 3. 3–22.

KALAPIS Zoltán

- 2002 *Életrajzi kalauz I*. Újvidék
- 2003 *Életrajzi kalauz II–III*. Újvidék

KÁZMÉR Ernő

- 1940 Magyar kép, magyar dal és egy budapesti folyóirat – a jugoszláv–magyar kultúrközeledés szolgálatában. *Kalangya*, 9(1940) No 5. 229–235.
- 1975 *Levelek Szirmai Károlyhoz*. Sajtó alá rendezte Dér Zoltán. Szabadka (Életjel Miniatűrök 29.)

MANOJLOVIĆ, Todor

- 1924 Pismo g. Milošu Crnjanskom književniku i novinaru. In: G. Tešić: *Zli volšebnici. Polemike i pamfleti u srpskoj književnosti, Knjiga prva, Beograd, 1983. 375–380.*
- 1931 *A centrifugális táncos*. Misztérium 4 felvonásban. Fordította Csuka Zoltán. Novi Sad
- 1940 Horthy admirális jubileuma alkalmából. A „Sztankovics” budapesti hangversenyének benyomásai, amelyen Magyarország kormányzója is megjelent. *Kalangya*, 9(1940) No 2–3. 124–127.

NENIN, Milivoj

- 2006 *Slučajna knjiga*. Kolaž o Todoru Manojloviću. Zrenjanin

PALAVESTRA, Predrag

- 2006 *Istorija srpskog PEN-a*. Lični pogled: 1926–2006., rekonstrukcija i svedočenje. Beograd

PÁLL Sándor

1986 Crnjanski Örökös vándorlásának magyar (és egyúttal első) fordításáról. *Üzenet*, 16(1986) No 1–2. 42–45.

2009 *Hungaro-slovenski brevijar*. Breviarium hungaro-slavici. Studije, članci, eseji. Bečej

SZENTELEKY LEV.

1943 *Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933*. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Bisztrai Gyula és Csuka Zoltán. Zombor–Budapest

VÁRADY Imre

2011 *Napló 1*. Újvidék

VINAVER, Vuk

1971 *Jugoslavija i Mađarska 1918–1933*. Beograd

1976 *Jugoslavija i Mađarska 1933–1941*. Beograd